

Логіка. Натурфілософія або Фізика. Етика. –1979. – С. 505–515.

6. Стратій Я.М. Розвиток філософської та політико-правової думки в Києво-Могилянській академії / Я.М. Стратій // Київські обрії: історико-філософські нариси. – К.: Вид-во “Стилос”, 1997. – С. 61–75.

The article deals with the following pedagogical categories: "purpose of life", "moral virtues", "moral welfare", "good" and "evil", "acts", "habits", "behavior".

Key words: *virtue, Kyiv-Mohyla Academy, purpose of life, ethics courses, Pedagogical categories.*

УДК 7: 37.036(477)

ББК 74.560.054.11

Роман Яцишин

ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ І МОЛОДІ УКРАЇНИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті подано ретроспективний аналіз діяльності видатних мислителів та педагогів-практиків з естетичного виховання зростаючих поколінь засобами образотворчого мистецтва в радянській Україні міжвоєнного періоду ХХ ст.

Проаналізовано структуру Єдиної школи, зміст навчальних програм семирічної трудової школи; подано характеристику форм та методів естетичного виховання, які пропонували науковці, а також їх впровадження у шкільну практику; виокремлено позитивні й негативні тенденції навчального процесу окресленого періоду.

Ключові слова: *естетичне виховання, образотворче мистецтво, особистість, зростаючі покоління, педагогічна думка, навчальний процес.*

Естетичне виховання як важливий чинник формування особистості розвивалося в руслі соціокультурного поступу людства, перебуваючи в тісному взаємозв'язку з рівнем розвитку духовної й матеріальної культури певного історичного періоду. Тлумачення сутності естетичного виховання, його змісту, форм, методів і засобів видозмінювалося упродовж історії та набувало своєї інтерпретації у творчій спадщині мислителів. На кожному етапі історико-культурного розвитку України естетичне виховання перебувало в центрі суспільної уваги та науково-практичних пошуків. Актуальні проблеми історії української педагогіки і виховання відображено у працях Т. Завгородньої, С. Золотухіної, Б. Ступарика, Ю. Руденка, І. Руснака та інших. Однак системно і комплексно питання естетичного виховання засобами образотворчого мистецтва в Україні у міжвоєнний період науковцями не досліджувалось.

Актуальність статті – недостатнє вивчення окресленої проблеми у історико-педагогічному контексті. Розробка теоретико-методологічних засад естетичного виховання зростаючих поколінь на сучасному етапі передбачає детальне і об'єктивне вивчення надбань минулого. Мета – розкрити особливості науково-педагогічних розвідок з естетичного виховання у міжвоєнний період.

У витоків розбудови української школи і освіти були С. Русова, І. Стешенко, В. Тучанська, П. Холодний та ін. Вони брали участь у створенні програм у предметних комісіях. Провідні ідеї вітчизняних науковців та педагогів-практиків міжвоєнного періоду мали значний вплив на подальший розвиток вітчизняної педагогічної думки.

Важливе місце естетичному вихованню в освітньому процесі української школи відвів автор “Проекту єдиної школи” П. Холодний. Зауважимо, що програми з окремих предметів деякий час уже використовувались учителями радянської України. П. Холодний зводив ці програми в гармонійно організовану єдність. Програму з образотворчого мистецтва (малювання) він склав особисто. Йому належать вступні статті до обох частин проекту [5]. Він виступав за рівний розвиток освіти в Україні для всіх народів і народностей, децентралізацію та демократизацію управління освітою.

На соціальну та психологічну складові естетичного виховання, важливість формування певних умінь та навичок у дітей вказувала С. Русова у роботі “Дидактика”. Дослідниця рекомендувала використовувати ті навчальні матеріали, що відповідають вимогам часу, організувати навчання залежно від потреб певної громади чи рівня соціально-культурного розвитку народу. У соціальному досвіді педагог виокремлювала такі елементи естетичного виховання, як знання, уміння та навички, творчу діяльність, емоційно-цілісне ставлення до знань і вмінь. Вона вважала, що внаслідок опанування ними дитина стає особистістю. З-поміж дев’яти обов’язкових предметів особливу увагу приділяла ручній праці (малювання, ліпка). За глибокими переконаннями вченої, такий зміст програми в новій школі забезпечить вплив на розумове, духовне та естетичне формування вихованця [7, с. 146]. Психологічна складова, на думку педагога, це – врахування ментальних здібностей та нахилів дитини за умови індивідуального підходу. [6, с. 146].

Шкільна практика і зміст естетичного виховання були зорієнтовані на відповідність складним соціальним завданням означеного періоду. Відділ пластичних мистецтв при Генеральному секретаріаті народної освіти УНР їх визначив як “розвиток і поширення мистецтва на Україні, проведення певного смаку і певних норм в суто національному напрямку, розуміючи, що мистецтво повинно бути пройняте духом рідної землі і соком народного життя” [5, с. 56].

Положення про Єдину школу [5] регламентувало структуру змісту естетичного виховання, в якому основне навантаження відводили малюванню та співам. Передбачалось створення дітям умов для найширшого виявлення своїх почуттів засобами образотворчого мистецтва. На першому ступені окремі години не передбачались, і рекомендували якомога частіше його використовувати під час вивчення окремих предметів. Малювання ж спрямовували на конкретизацію уявлень про життя, що оточує дитину, однак без набуття нею технічних навичок. У змісті робіт учні відтворювали результати спостережень за природою, життям рослин, тварин, птахів, а заплановані теми відповідали курсу рідної мови: оповідання, байки, вірші, а також історії, природознавства, географії та інших дисциплін. [6, с. 6].

У другому ступені для образотворчого мистецтва вводили окремі години, малювання організували індивідуально, і діти з плоского малювання поступово переходили до малюнку тривимірного. Від 7-го класу з малювання відокремлювали його галузі – графіку і креслення задля опанування учнями вміннями вільно читати малюнки та користуватись ними у своєму щоденному житті.

Грунтовний узагальнювальний підхід до естетичного виховання передбачав ознайомлення школярів з історією мистецтв. Навчання мистецтву розпочиналося на третьому, останньому ступені шляхом надання коротких, корисних відомостей з мистецтва, в тому числі українського та його історії.

Аналіз джерельної бази дослідження переконує у тому, що в новій школі теоретичні знання були засобом виховання. Їх збільшували послідовно й відповідно

до органічного розвитку дитини. І хоча не передбачалось вивчення певного виду мистецтва, вони все ж слугували духовному зростанню особистості. Отож сугестивний характер організації естетичного виховання школярів домінував над аналітичним, аби за допомогою яскравих зразків художньої культури стимулювати розвиток естетичних почуттів, бажання спілкуватися зі світом прекрасного, відчувати красу художніх творів.

Чільне місце у програмі радянської семирічної трудової школи (1926) посідала художня література слов'янських народів, наголошувалось на необхідності вивчення різних видів мистецтва (живопис, скульптура, архітектура) в українській, російській та західноєвропейській культурах [8]. Програма передбачала варіювання змісту, вибір актуального з огляду на місцеві обставини матеріалу. Вивчення дисциплін сприяло формуванню мистецтвознавчих знань задля орієнтування учнів у стилях, жанрах, особливостях різних видів мистецтва, розкривало їх взаємовпливи, визначало місце українського мистецтва в світовій культурі. Зміст предмета опирався на різні види естетичної діяльності, методи і засоби отримання необхідної інформації про мистецтво.

В організації естетичного виховання домінували принципи паралелізму, наступності, самостійної діяльності. Усвідомлюючи значущість викладання мистецтва в школі, педагогічні колективи намагались збільшувати кількість годин на уроки малювання в середніх навчальних закладах, вбачали доцільність визнання його як обов'язкового предмета, адже малювання виховує спостережливість, розвиває зорову пам'ять дитини, привчає до правильної оцінки явищ природи та життя, ознайомлює з правилами перспективної побудови композиції, сприяє вивченню інших предметів, виховує смак і почуття прекрасного [6, с. 5]. Малювання як навчальний предмет вважався таким, що виконує навчальні та виховні завдання, сприяє гармонійному розвитку учнів. Наведений нами вище документ вказує, по-перше, на визнання виховного потенціалу малювання, по-друге, на усвідомлення педагогами доцільності всебічного розвитку школярів. Оволодіння основами образотворчої грамоти стало обов'язковим при вступі до окремих вищих навчальних закладів.

Секція естетики і наукових досліджень проблем естетичного виховання при секторі мистецтв і художньої пропаганди Головополітосвіти виокремила такі завдання естетичного виховання: розроблення основ теорії пролетарського мистецтва, з'ясування історичних основ пролетарського мистецтва, експертиза питань художнього життя, виявлення шляхів художньо-естетичного розвитку [8, арк. 2].

Нову українську систему освіти було вирішено будувати за російським взірцем, в “Положенні про єдину трудову школу УРСР” передбачалось запровадження загальноосвітньої та політехнічної освіти, продуктивної праці дітей. У програмі з образотворчого мистецтва в семирічній школі Соцвиху головну увагу приділяли “набуттю практичних навичок та деяких знань” згідно з низкою принципів: малювати можуть усі, графічна грамота необхідна в житті, як грамота загалом, майбутні робітники повинні вміти викладати свої думки за допомогою малюнків, ілюстрацій, рисунків [4, с. 20] Згідно з даними принципами основними напрямками художнього розвитку учнів стали наступні: форма, композиція, рух, простір, світлотінь і колір. Їх конкретизували відповідні завдання і теми: технічний малюнок, перспективні вправи, орнаменти, шрифт, геометричні тіла, будинки, плакати та ін.. [4, с. 26]

Монополія держави на освіту, ідеологізація її змісту й деформація загальнолюдських принципів і підпорядкування єдиній програмі мали певні негативні наслідки для всіх складових освіти. Практично кожна дисципліна втратила самостійність, а її зміст було значно розширено. У програму з малювання ввели традиційні теми (малюнок, ліплення) водночас із художньою обробкою матеріалів, естетизацією шкільних приміщень, виготовленням різноманітних моделей, макетів тощо. Прослідковуються негативні тенденції у формуванні змісту естетичного виховання і через порушення принципів послідовності, логічності, відповідності віковим особливостям, системності навчання і виховання. Естетичне виховання в період розбудови соціалістичного суспільства зосереджувалось на вихованні “споживача” мистецтва, формуванні навичок орієнтування у своєму естетичному оточенні, активному впливові на розвиток “пролетарського” мистецтва. За цих обставин знівельовувалася роль національної культури в даному процесі, який набував ідеологічного спрямування. Поділяючи висновки сучасних дослідників історико-культурної спадщини України (Н. Величко, Р. Кіра, І. Небесник, О. Овчарук, С. Процик), доводиться констатувати, що вилучення зразків української народної творчості із змісту естетичного виховання школярів наприкінці 20-х – початку 30-х років ХХ століття стало характерною ознакою змісту навчальних програм.

У радянській Україні в міжвоєнні роки основою шкільного змісту були соціально-класова освіта і виховання. Відтак цілий пласт національної культури, як важливий дидактичний матеріал, залишився поза межами естетичного виховання учнів. Нарком освіти Української РСР М. Скрипник намагався підтримати національне мистецтво, наголошуючи на тому, що внаслідок змін в усіх галузях життя національний культурний процес поступово набуває нового значення, змісту й обсягу.

Важливу роль у розробленні методів естетичного виховання та обґрунтування доцільності їх застосування належить Я. Мамонтову. Він вважав, що їх добір узалежнений від вікових і психологічних особливостей та здібностей учнів. У практичній роботі педагог пропонував два види впровадження методів: мистецька творчість (наявність таланту, професійних знань і вмінь у певній галузі мистецтва) та естетичні переживання під час естетичної діяльності. До особливостей методу він відносив його творчу спрямованість, незалежність від адміністративно-командних вимог, налаштованість на врахування природних нахилів і здібностей учнів, спрямованість на розвиток їхніх почуттів і переживань, демократичні та гуманні взаємини “учитель–учень” [3].

Проблеми формування естетичних цінностей та розвитку творчих здібностей підростаючого покоління, поєднання естетичного та морального виховання як важливого компонента формування цілісної особистості знаходяться в полі зору дослідників і творчих організацій, набувають методичного обґрунтування. Діалектику естетичного виховання засобами мистецтва було спрямовано від формування культури сприйняття до розвитку активно-творчого ставлення до життя.

У 20–30 роках ХХ століття розповсюдженою формою естетичного виховання стали екскурсії, відвідування театрів, виставок, концертних залів тощо. За методикою О. Бакушинського було рекомендовано проводити систематичні екскурсії до музеїв. Учений-мистецтвознавець, теоретик і практик естетичного виховання, дослідник психології сприйняття мистецтва одним із перших розробив методику ознайомлення учнів з творами образотворчого мистецтва різних епох та

художніх напрямів. Педагог визначав, що необхідно обумовити етапи обговорення побаченого і радив їх проводити лише після сприйняття художнього твору. Дослідник визнавав бесіду (спілкування) як провідний метод, спрямовуючи її на обговорення вражень та формулювання висновків з урахуванням вікових та психологічних особливостей школярів. Єдиний шлях їхнього залучення до художньої культури, на думку вченого, – це творче переживання твору мистецтва. У сучасній дидактиці маємо на увазі метод емоційної драматургії. На його думку, учнів слід ретельно готувати до розуміння будь-якої доби (історичної епохи) шляхом осягнення художнього методу мистецтва [1, с. 157]. Однією з умов ефективності добору методів О. Бакушинський вважав перевагу якості над кількістю. На його думку, демонструвати учням необхідно небагато, навіть одну-дві картини, однак цікаві, кращі, щоб це були яскраві твори. На основі цього варто враховувати закон психічної аперцепції – інтерес збуджує те, що вже трохи знайоме. Отож учням можна давати змогу самостійно вибирати твір.

Загалом уже на початку 20-х рр. ХХ ст. програмно-методичну роботу Наркомос УРСР почав вибудовувати на основі комплексної системи викладання. У ній вбачали засіб боротьби зі схоластико-догматичною методикою. У цьому контексті завдання школи – забезпечити природне прагнення до активної діяльності через діяльність, самодіяльність, творчість.

Досвід залучення дітей до комплексу мистецтв у практиці шкіл України окресленого періоду був методично обґрунтований і достатньо ефективний. Увиразнилась і тенденція використання комплексу мистецтв як дидактико-ілюстративного матеріалу, тобто інтеграція різних видів мистецтв задля глибини сприйняття. Ідеї про вплив комплексу навчально-виховних засобів були покладені в основу системи використання таких методів естетичного виховання, як ілюстративний (пов'язаний з принципом “сезонності”); вільної творчості (його використовували в добровільному колективному чи індивідуальному виявленні дітьми своїх художніх задумів); імпровізації.

Методичні пошуки науковців і педагогів спрямовувались на поєднання естетичної проблематики із соціальною задля виховання високої культури праці, спілкування, формування морально-естетичного ідеалу та духовності. У своїй праці “Методика організації виховного процесу” А. Макаренко виділив загальні принципи організації культурно-просвітницької роботи. А саме:

- добровільність вибору творчої діяльності;
- всеохопленість гуртковою роботою дитячого колективу;
- педагогічне керівництво фахівців естетичною й творчою діяльністю учнів;
- обов'язковий творчий звіт роботи гуртків;
- моральна та матеріальна підтримка творчої діяльності колективів [2, с. 100–103].

Образотворче мистецтво, на думку А. Макаренка, виступає не лише засобом емоційного впливу, а й шляхом художньої освіти школярів. Тому педагог наполягав на доцільності культурного оточення вихованців: необхідно створити реальні умови для естетичної діяльності, їх активного свідомого залучення до всіх заходів естетичного напрямку [2, с. 122], забезпечити неподільність між зовнішньою і внутрішньою красою людини, єдність етики й естетики.

Позитивні напрацювання науковців з порушеної нами проблеми майже не знайшли втілення у практичній діяльності українських педагогів з причин відомих соціально-економічних та політичних подій у міжвоєнний період, що мали місце як

у СРСР так і на теренах України – політичний терор, голодомор українського народу, відторгнення західноукраїнських земель до складу інших держав.

Таким чином, ретроспективний аналіз діяльності видатних мислителів та педагогів-практиків цього періоду щодо формування естетичної свідомості та естетичної культури підрастаючого покоління дає підстави стверджувати, що вони визначалася конкретними історичними умовами розвитку суспільства, соціальними, національними та виробничими особливостями. Доводиться констатувати, що широке використання різноманітних методів в умовах пошуку нових форм і засобів естетичного виховання зумовлене перебільшенням впливу мистецтва та підміною його (естетичного виховання) художнім. Захоплення комплексним і лабораторно-дослідницьким методами, опанування лише знаннями з мистецтва, домінування кількісних показників над якісними призвели до безсистемності знань, відсутності основних умінь і навичок, ігнорування школярами теоретичного навчання. Водночас естетичне виховання школярів досліджуваного періоду відбувалося на різних рівнях освітньо-виховної діяльності за певними напрямками (вивчення предметів естетичного циклу, встановлення міжпредметних зв'язків, естетизація навчального матеріалу загальноосвітніх дисциплін, активізація естетичної діяльності в позаурочний час). В естетичному вихованні школярів практикувалися методи свідомого сприйняття та осмислення інформації про естетичні явища, трансформування естетичних знань, умінь і навичок у різні види естетичної діяльності. Динаміку використання методів естетичного виховання простежуємо від індивідуально орієнтованих – формування свідомості особистості (I-й період), поширення експериментальних групових (II-й період) – до загального використання методів масового впливу (III-й період). Прогресивні науковці досліджуваного періоду усвідомлювали, що освіта й виховання повинні підпорядковуватись найважливішій стратегічній меті – гуманізації людини, збагаченню її духовно-творчого потенціалу.

1. Бакушинский А. В. Художественное творчество и воспитание / А. В. Бакушинский. – М.: Новая Москва, 1925. – 240 с.
2. Макаренко А. С. Методика виховної роботи / А. С. Макаренко. – К.: Рад. школа, 1990. – 366 с.
3. Мамонтов Я. А. Твори / Я. А. Мамонтов. – К.: Дніпро, 1988. – 557 с.
4. Матеріали про роботу кабінету соціальної педагогіки Київської дослідно-педагогічної станції УДАВОВ України, с. 5–35.
5. Положення про Єдину школу // Вільна Українська Школа: Орган ВУС. – К., 1918–1919. – № 6–7. – С. 59–60.
6. Положення Профрсу, Головополітосвіти УРСР та ЦК Всероб про взаємовідносини між секторами мистецтв і художньої пропаганди, про сектор мистецтв і художньої пропаганди, секції естетичного і наукового досліджу. УДАВОВ України, 15 с.
7. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори: у 2 кн. / за ред. Е. І. Коваленко / С. Ф. Русова. – К.: Либідь, 1997. – Кн. 1. – 272 с.
8. Учебні програми для семирічної трудової школи 1926 р. УДАВОВ України, 32 с.

The article presents a retrospective analysis of the activity of the outstanding thinkers and teachers for the formation of aesthetic education of the teenagers by means of Fine Arts in the Soviet Ukraine in the interwar period of the twentieth century.

In particular, the author analyses the structure of the school, curriculums of the seven-year labor school. The characteristic of the forms and methods of aesthetic education and their implementation in school practice is presented in the article; the positive and negative trends in the educational process of this period are described in the article.

Key words: *esthetic education, Fine Arts, personality, teenagers, pedagogical thought, the educational process.*